

Loddeávkástallan Leavdjavuonas

Fáktaárka gullá prošehtii "Loddeturisma Gaska-, ja Nuorta-Finnmárkkus. Prošeakta lea oassin «Luondduárbbi árvoháhkamis (M)»

Vuotna leamašan dehálaš riggodatguovlu mearrasápmelaččaide Leavdnjavuonas. Sullo ja lássát leat leamašan duháhiid jagiid dehálaš bessensajit mearralottiide. Dát fáktaárka čájeha soames loddebivdovugiid, mat leat čatnojuvvon soames välljejuvvon historjjálaš galduide.

Soames 1500-logu amas čálalaš galdu, maid varra muhtin riddoguovllu báhppa Finnmarkkus soaitá leat čállán, muitala man viidát mearrasápmelaččat jođášedje meara ja man dehálaččat ledje mearraresurssat mearrasápmelaccaid birgejumis. Åge Solbakk (1994:45) jorgalusa mielde muitaluvo čuvvovaččat:

”Sin orohagat leat jahkásaččat njeallji sajis. Geassit si ássat vuotnagattis ja sulluin guliid, lottiid, moniid, dolggiid ja uvjjaid dihtii. Čakčat sii orrot nannámis lahka mearragátti, gos šaddá buorre vuovdi. Go lea čáppa dálki, sii suhket meara. Muhto neavrresdálkin sii leat meahcis čuohppamin muoraid fanasduodjái ja meahcásteamen. Dálvit sin orohagat leat várís dahje

mehciin gos gávdnojit sáivačáhcejávrrit ja jogat. Sii doppe bivdet gottiid, lottiid ja eará elliid. Giđđat sis leat orohagat lánka mearragatti, nu ahte šiega dálkin sáhttet mannat meara suhkat. Ja go de bieggá bossu ja riđđuda, de sii sáhttet duddjot fatnasiid ja mannat meahccái bivdit ja báhčalit”.

Leavdjavuotna lea erenoamáš dan dafus go dán vuonas leat nu ollu sullo ja lássát, oktii buot 250. Dákkár vuotnabiras lea dán guovllu mearrasápmelaččaide addán buriid vejolašvuodaid resursaávkkestallamis. Nu go 1500-logu čáluš muitala de jođášedje mearrasápmelaččat sierranas orohagaid gaska jagi áigodagaid mielde. Olgolis vuonas ja sulluin ledje geasseorohagat. Knud

Leavdnjavuonas leat vällji eallit maid mearrasápmelaččat alu leat ávkkestallan

Leema (1767:168), guhte 1700-logus doaimmaid báhppan ja mišunearan Leavdnjavuonas, muitala ahte mearrasápmelaččat su áigge sirddašedje guovtte geardde jagis, čakčat ja giđđat. Ja de dadjala ahte ”dattetge eai daga seammaláhkai go badjeolbmot, ahte váldet mielde dáluideaset, gosa ain sirddašit, muhto guđđet sihke dálve ja geasse vistti goappát ge sadjái.”

Dasa lassin muitala Leem (s. 105) ahte go sápmelaš lea jodašeamin meara alde, ja de dálkkáhuvvá dahje eará geažil gárta bisánit dákkár sajide gos eai oro olbmot, de váldet sii airuid fatnasiideasetguin ja ceggejit daid vuostálagaid ja atnet borjasa loavdagin. Diet šaddá orohahkan muhtin áigái (govva).

Soames sulluide lea báhcán muitun állit ja goamobávttit mat leamašan idjadan várás. Vuonas leat earret eará moadde Goahtebákti nammasaš báikenama, mat duodaštit ahte olbmot leat idjadan álliin.

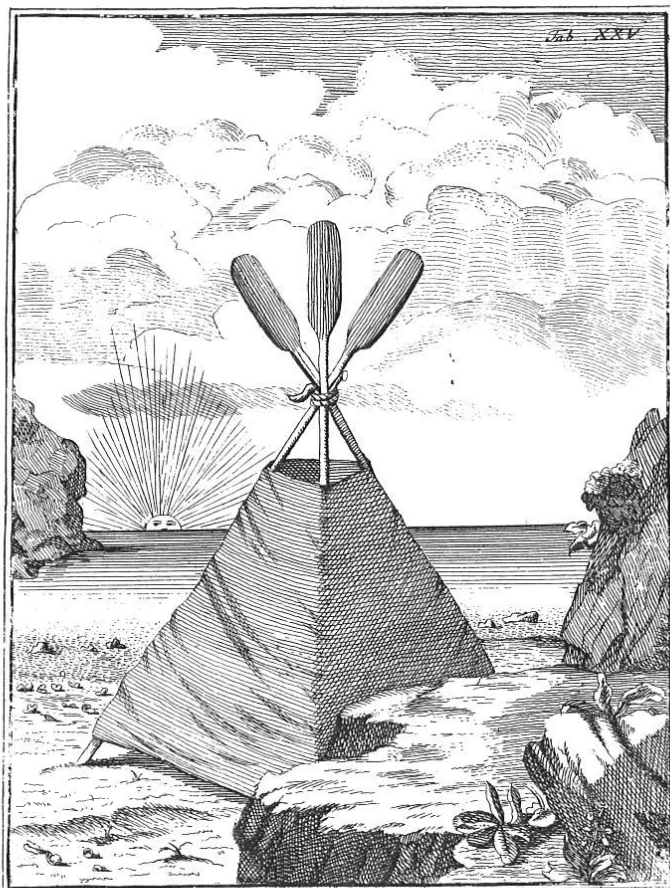
Don dološ rájis, go mearrasápmelaččat mealgat ain elle bivdo- ja meahcástallan servogagas ja mii ain vuhttui 1900-logus, lei earret eará loddebivdu, uvjen ja mannen deahálaš oassi økonomijás.

Fálástak ja Fálástaklattat

Uvjjat leamašan dološ áiggiid rájis jo allaárvosaš vuovdingálvun. Ovdamearkan man alla arvvus atne uvjjaid, lea gonagas Christian IV gohčus, mii giđđadikkis 1631 gohčui leanahearrá Finnmarkkus, Claus Gagge oastit uvjjaid ja dolggiid ”hearráseanggaide”, namalassii gonagassii ja ádelii. Fálde Jørgen Knutsen gilddii dien giežil borgáriid ja álbmoga Goaskinvágis (Kjelvikas) oastimis uvjjaid sápmelaččain ovdal go leanahearrá lei ožžun su oasi (Richter Hansen 1986:95). Dát

Uvjjat ledje dehálaš gávpegálvun Leavdnjavuonas

Go mearrasápmelaččat dálkkáhuvve ja gárte olgun idjadit, de ceggejedje áiruid oktii ja atne borjasa loavddan.

uvjjat ledje dat maid Leavdnjavuonsápmelaččat ledje čuoggán Dávbmestalás ja eara Leavdnjavuonsulluin. Mihamaráiggi vulge nuorat ja vuorrásat, nissonat ja mánát sulluide uvjet (govva).

Uvjen leamašan nu dábalaš ja jahkodagaid dahku ahte lea guođđán sierra sáni. 1700-logu gaskamuttus čilge Knud Leema (1756:585) sátnegirjijistis fálástak-sáni čuovvovaččat: ”Uvja-ráidu, dat áigi, goas buot Leavdnjavuona sápmelaččat mannet nammaduvvon vuotnasulluide, čoaggindihtii hávddauvjjaid, mii dáhpáhuvvá miccamarbeaive”. Seamma sajis namaha vel fálástakboddu, mii mearkkaša ”Áigi”; mi varra lea áigi maid geasis atnet uvjemii. Olggogeahčín Stuorra Játká, Leavdnjavuonas, leat guokte báikenama báhcán muitun uvjema mañis, namalassii **Fálástak ja Fálástaklattag**. Láttat lea dakkár sadji gosa lea fatnasin vejolaš láddet ja dán oktavuodas uvjima dihtii láddet. Dán gohpis leat registrerejuvvon 2 goahtesaji ja gáldu, mat soitet leat fálástak oktavuodas. Stuurát guovlu Játká davágeahčín gohčoduvvo Fálástahkan.

Alfred Bergersen¹ muitali ahte ain gaskal guovtti máilbmesoadi čogge sii uvjjaid ja dolggiid vuovdin várás.

Hánssa-Hánsá² muitali soames jearahállamis, ahte eai šat uvjin nu olu go ovdalaš buolvvat ledje dahkan, muhto veaháš uvjjaid gal sis ge lei atnu, ovdamearkkadiehtii viergegahpirii.

Fálástak-sátni dáidá leat suorggiduvvon fállat-vearbbas, mii gártá juoga nu mii dal leaš fállat. Islándaagielas³ mearkkaša sátni fala, dahttu soapmásis juoga nu oastit. Dalle soaitá substantiiva Fálástak viiddit oaivilis mearkkašan ”juoga mii soapmásis lei fálástahkan”, mii dán oktavuodas soaitá čujohit uvjagávpošemiiide gaskal mearrasápmelaččaid ja dážaid.

Resursaávkástallan Dávnd(m)esálás⁴

Leavdnjavuona mearrasápmelaččat leat don dološ rájis jo ávkástallan ođasmahtti riggodagaid dán sullos, nu go luopmániid, uvjjaid ja maniid, ja dan seammás sis leamašan oktoráđalaš vuoigatvuolta daidda. Áiggiid mielde masse boares vuoigatvuodáideaset, go stáhta, ámtamámmiámmát bokte, lihttoláigohuvvugohte eret buot vuoigatvuodaid sullos háhkandiehtii ruđaid. Sihke luome- ja uvjačoaggima manahedje mearrasápmelaččat. Maŋnelis vuvdojuvvui dalá lihttoláigolažžii, Ulich-bearrašii (Richter Hanssen 1986:52, 94-96).

Dalá 97-jahkásaš Keissanisu Ellen Johnsen⁵ muitali ahte Ulich láve sin váldit ujenbarguid. Dat dáhpáhuvai ovdal mihcemara ja soppiguin sii čogge uvjjaid seahkaide. Dát bargu bisttii vahku. Dan maŋgil lei buhtistit uvjjaid ja dat lei nuoskkes bargu. Lei heajus bálká, measta jo nuvttá, son oaivvildii. Čuotnját guddet Dávmbesalái. Doppe lávejit leat dápmojuvnon čuotnját, maid sii bipme ja njuvve čakčat. Ruovttus Keissas maid lávejedje báhčalit čuotnjái, go dain lei nu buorre biergu. Sihke Dávmbesalás ja ruovttuguovllus lávejedje sii čoaggit sihke čuotnjá- ja gáiromaniid borramuššan. Dávmbesalás sáhtte sii vuovdit guolmmát oasi maniin, mii dal lei sin oassi, reastta fertejedje addit Ulichii. Čujohehtin Robert Colletii, čállá Richter Hansen

(1986:239) ahte 1907 dušše Dávmbesalás čogge 4000 gáiromani. Moadde jagi das ovdal ledje čoaggán 10000 mani.

Muđui loddebivdu

Loddebivdu vuonas leamašan dehálaš oassi vuotnaássiid birgemis. Vel otná beavvi ge gávdnojit olbmot geat ain bivdet lottiid. Háns Hánsá muitali mángga lágán loddebivdovugiid. Earret eará soames hávdabivdovuogi, maid dal logai lean váldoloddin maid bivde⁶. Go hávdat giđđat njielas ledje borran ja buidun nu sahka ahte goalkin eai šat nagodan girdilit, de lávejit olbmot sugahit daid ja buovččuhit dassá eai šat nogodan buokčalit. Dalle ii lean eará go časkit daid jámas ja váldit fatnasii. Su áigge lei hávda ráfáiduttojuvnon, muhto nu go dadjalii; «heahti dojii lága» ja danne lei son ge bivdán hávdmaid.

Hánssa Hánsá⁷ muitali báikenamma Borggitbávtti hárrái. Borggitbákti lea olggot Áhkánsullus. Čielkát lávejit guoddit dien báktai. Ja nu go diehtit de dahket čielkát besiiddeaset baktiskoaruide. Go čielkámanit ledje čivgan, de gohčodedje čielkáčivggaid borggihin. Daid lávejit olbmot roggat olggos baktiskoarus ja dan dahke nu ahte darvvihedje vuokka soabbegeahčai ja ruohkastedje borggiha gitta ja gesse dan olggos. Borggihii vušše ja borre.

Maiddái muitali Hánsá seamma jearahállamis, ahte go vuonas ledje «jiekŋajagit nu ahte guhkás manai áhti olggos vuonas», de lei lottis dat vuohki ahte vaikko livčče mánga miila duohkin suddet eret jiekŋaravttas, de dat galgá dohko. Áhtán ravda láve leat dalle Sarvvesvuonas, mii lea sullii miila duohkin namahuvvon rávnnjiide. Ja de buktá ovdamearkka suddiin mat álu leat Reašset- ja Muolkorávnjiin. Girddedettin jiekŋaravttas dohko de váibet olu lottit áhtán ala. Sivvan dasa lohka leat, «galbmojedje juoggit girddidettin mii dagai ahte gahčče. Juolggit galbmojedje dan muddui ahte stiiivo. Ii nagot šat girdilit áhtán alde.» Lottit mat dien gaskkas váibe ja gahčče, váldo olbmot ja borre.

Loddebivdu bissuin, nu go Ammun-Pier Hearnmann muitali⁸, sáhtii dáhpahuvvat nu ahte soamis olmmoš

¹ Alfred Bergersen jearahallan 2, guovlluhistorjjálaš čoakkáldat, Porsáŋgu gielda.

² Mari Teigmo Eira jearahallan Hánsá, Sámi vuorkkádávvirat, Gárášjohka.

³ Pearsuvdnalaš oktahkta Einar Eypórssonain

⁴ Dávmesálá (Frette 1983:44 čujoha Leemii 1756:579 muitala ahte Davme mearkkaša dánas)

⁵ Hartvig Birkely jearahallan, mearrasámi diehtoguovttáš, 2009

⁶ Mary Teigmo Eira jearahallan 1970-logus

⁷ Težan persuvnnalaš deaivvadeami 1974.

⁸ Hartvig Birkely jearahallan 2010, mearrasámi diehtoguovttáš.

fatnasiin sugahii ja baldalahtii lottiid juoga nu strategálaš sadjái, gos nubbi olmmos čila duohken bissuin vuorddšii ja báhčalattai dadistága go lottit bohte báhčadahkii.

Dánil Elias⁹ ges mitalii ahte dálvit lávejit cegget balduid čillan ja vuorddašit vuorddašit lottiid dieid duohkin. Báikenamma, Čillavarrit, Skádjanjárggas lohká Elias lea ožžun dien nama diekkár bivddu geažil.

Alfred Bergersen¹⁰ mitalii ahte sii gaske dolggiid lottiin maid ledje báhčán. Dolggiid maid ieža eai atnán, vuvde dan nammii ahte oastit luođaid.

Jovvna Lemet Pedar¹¹, mitalii ahte lávejit gárdut čuotnjái Váldakjekkis. Sii gárdo seamma láhkai go rievssahii. Diekkár bivddu dahke gidđat, mitalii Jovvna Lemet Dagny¹². Jus šattai arra gidđa de álggii bivdu jo

cuoŋomanu loahpas.

Čielkábákti lea davábeal Olggut Čáhcevági ja Ruokkebákti lea Smiervuonas. Ruokki lea čáhpesvilges áhpeloddi. Hánsá namuha golmmalágán ruohkkelottiid, stuorraruohkki, smávvaruohkki ja bovttáš. Čielkkis ja ruokki gullaba hálkaloddečerdii. Hálkaloddejulggiin leat fihčut. (Anja West Aikio ja Earát 1997:17). Sevdnesáigge bivde hálkalottiid firpmiin, mat govdojedje bajilčáze, čállá Ole Tommassen (Lene Antonsen/Sámi Giellaguovttáš 1999:81) 1800-logu loahpas. Dušše nuppi geahčai biddjojuvvui bealljereappis, muđui reavddai fierbmi gosa bieggá ja rávdnji ain doalvvui. Muđui bivde mearralottid govdu-liinnáin sallidat seaktin.

Fáktaárkka lea Hartvig Birkely čállán

Galdut.

Aikio Samuli: Olbmot ovdal min. Sámiid historiá 1700-logu rádjái. Sámi Instituhtta. Girjegiisá OY, Ohcejohka 1992.

Antonsen Lene: Lappenes forhold. Sámi giellaguovttáš. Gáivuona suohkan 1999.

Friis J. A.: Ordbog over det lappiske sprog. I kommission hos Jacob Dybwad. Christiania 1887.

Larsen Anders: Om sjøsamene. Tromsø Museums årshefter. Humanistisk avdeling nr. 13. Vol. 70, nr 2. Tromsø 1950.

Leem Knud: Beskrivelse over Finnmarkens lapper, fullført 1767. Roskilde og Bagger international boghandel og forlag. København 1975.

Leem Knud: Lappisk Nomenclator. Den Dialect, som bruges af Fjeld – lapperne i Porsangerfjorden. Prentjuvvon: Jens Christensen Winding. Trondheim 1756.

Nielsen Konrad: Lappisk ordbok. Institutt for sammenlignende kulturforskning. Universitetsforlaget. Oslo 1979.

NOU 1978: Finnmarksvidda, natur og kultur. Oslo 1978.

Qvigstad Just: De lappiske stedsnavn i Finnmark og Nordland fylker. Institutt for sammenlignende kulturforskning. Oslo 1938.

Qvigstad Just: Lappiske Navne paa Pattedyr, Krypdyr og Padder, Fiske, Leddyr og lavere Dyr. Separataftryk af "Nyt Magazin f. Naturvidensk." B. 42,H. IV, Kristiania 1904.

Qvigstad Just: Lappische Opfersteine und heilige Berge in Norwegen. A. W. Brøgers boktrykkeri. A/S. Oslo 1926.

Richter Hansen Einar: Porsanger bygdebok I. Porsanger kommune 1986.

Solbakk Åge: Sámi historjá. Davvi girji O.S. Kárášjohka 1994.

⁹ Persuudnalaš diehtu 2009

¹⁰ Seammas juolgenota go (1)³ Pearsuudnalaš oktahkta Einar Eypórssonain

¹¹ Persuudnalaš oktavuohhta 2010

¹² Persuudnalaš oktavuohhta 2014